

A nemek kifejezése Lukács evangéliumának finn fordításaiban

BAKSA Alexandra

Debreceni Egyetem, Nyelvtudományok Doktori Iskola
baksalexandra@gmail.com

1. Bevezetés

A világ nyelvei jelentős különbségeket mutatnak a természetes nemek kifejezésében. A nyelvtani nemekkel rendelkező nyelvekben a nyelvtani nem általában egybeesik az élőlények természetes nemével. A nyelvtani nemeket nem ismerő nyelvekben – így a finnugor nyelvcsaládban is – a természetes nem leginkább lexikai eszközökkel fejezhető ki. A finnben ezek leggyakrabban férfiakra és nőkre vonatkozó elő- és utótagok (pl. *nais-* 'nő-', *mies-*, *-mies* 'férfi', *-herra* 'úr'), illetve a *-tar/-tär* képző, pl. *naiskirjailija* 'női író', *esimies* 'vezető, főnök' (*esi* 'első-, elő-'), *kuningas* 'király' – *kuningatar* 'királynő'. Ugyanakkor az utóbbi évtizedekben a gyakori *-mies* 'férfi' utótagú foglalkozásneveket igyekeznek nemsemlegessé tenni, pl. *vartiomies* 'őr' (szó szerint: 'őrség + férfi') > *vartija* 'őr', *tullimies* 'vámhivatalnok' (szó szerint: 'vám + férfi') > *tullivirkailija* 'vám + hivatalnok' (Huszár 2009: 36; Maticsák 2001: 86–87, Tiililä 1994: 18).

Vajon ezek a lexikai eszközök hogyan változnak az évtizedek, évszázadok során? Milyen divatok jellemzők a nemek kifejezését illetően? Mikor jelenik meg egy-egy elem? Mikor tűnik el és miért? Tanulmányomban ezekre a kérdésekre keresem a választ. A kutatás alapját Lukács evangéliuma finn fordításának négy változata képezi. Ennek alapján bemutatom azokat a szavakat, amelyeknek a fordítása az elmúlt közel 400 év során „nemváltáson” esett át, azaz megjelent, vagy épp ellenkezőleg, eltűnt a természetes nemre utaló lexikai/grammatikai elem. Ezt követően a megfigyelt változások alapján csoportosítom ezeket a szavakat, majd ismertetem az egyes típusokra jellemző tulajdonságokat és a nyelvtörténeti változásokat.

2. A vizsgált bibliafordítások

A bibliafordítások kiválasztása során fontos szempont volt, hogy hivatalos, az evangélikus egyház által jóváhagyott fordításokat vizsgáljak, amelyeket minél hosszabb ideig használtak, minél alaposabban lefedve az első fordítás megjelenése óta napjainkig eltelt időszakot.

Az általam vizsgált első fordítás az 1642-ben megjelent első teljes finn nyelvű Biblia volt (*Biblia. Se on Coco Pyhä Raamattu Suomexi* [A teljes Szent Biblia finnül]). Ugyan már korábban is fordították részleteit (Mikael Agricola már 1548-ban elkészítette az Újszövetség fordítását, majd nekikezdett az Ószövetségnek is, azonban 1557-es váratlan halála miatt nem tudta azt befejezni), ám végül csak az Eskil Petraeus vezette fordítói bizottságnak sikerült a teljes fordítást elkészítenie. A bizottság mind Agricola, mind a korábbi, 1602-ben IX. Károly által összehívott, Eerik Sorolainen vezette, ám eredménytelen bizottság fordításait felhasználta. Céljük az volt, hogy a fordítás egy olyan „tisztá” finn nyelven készüljön el, amelyet egész Finnországban értenek, s mentes a nyilvánvalóan idegen elemektől, amelyek még gyakoriak voltak Agricola fordításaiban (Egey 2019: 38–50; Ikola 1984: 111–138; Laine 1997: 54–59; Lehikoinen – Kiuru 2009: 20–24).

A általam vizsgált második fordítás (amely valójában időrendben a negyedik) 1776-ban látott napvilágot. Mivel a finn nyelv jelentős fejlődésen ment keresztül a 17. és 18. században, szükségessé vált a korábbi fordítások korrekciója. Ez a változat nagyrészt az 1642-est veszi alapul, annak javított, aktualizált változata. A javítást Antti Lizelius finn plébános végezte, elsősorban a fordítási hibákra, illetve a helyesírásra koncentrálna (pl. a [k] jelölése *k*-val *c* helyett: *cuin* > *kuin*). Ez a *Vanha kirkkoraamattu* [Régi egyházi Biblia] néven ismert munka az egyik legjelentősebb bibliafordítás, több mint 150 évig volt használatban az evangélikus egyház hivatalos Bibliájaként (Ikola 1984: 111–138; Lehikoinen – Kiuru 2009: 20–24).

Noha már az 1860-as években elkezdték szükségét érezni a Biblia megújításának, a következő hivatalos fordítások csak közel 80 évvel később jelentek meg: 1933-ban az Ószövetség, majd 1938-ban az Újszövetség. A fordítás során azt az elvet tartották szem előtt, hogy a Biblia nyelve és stílusa önálló „műfajjá” vált, így fontos a megőrzése. Ez azt eredményezte, hogy sok helyen törekedtek a korábban használt mondatszerkezetek, kifejezések megtartására, annak ellenére, hogy ezek már a fordítás megjelenésekor is régiesnek számítottak (Lehikoinen – Kiuru 2009: 20–24).

Az általam vizsgált utolsó fordítás, a mai napig használatban lévő *Pyhä Raamattu* [Szent Biblia] 1992-ben jelent meg. Már az 1960-as években el-

kezdték sürgetni egy új fordítás megjelentetését, mivel a korábban megőrizni kívánt archaikus bibliai nyelvezet már olyan mértékben eltért a hétköznapi nyelvhasználattól, hogy – főleg a fiatalabbak számára – problémássá vált a megértése. Az új verzió célja az volt, hogy tartalmában a lehető leginkább megőrizze az eredeti szöveget, ugyanakkor a nyelve teljesen hétköznapi, világos és érthető legyen minden finn ajkú számára (Lehikoinen – Kiuru 2009: 20–24).

3. Nemváltó szavak és típusaik Lukács evangéliumában

Az adatbázisom felépítésekor első lépésként kiválogattam Lukács evangéliumából azokat a szavakat, melyek valamilyen módon nemre utalnak. A Magyar Bibliatársulat 2014-ben megjelent új, revideált Bibliáját vettem alapul, ez alapján gyűjtöttem össze a finn nyelvű fordításokból az ide tartozó szavakat, kifejezéseket. Következő lépésként elkülönítettem azokat, amelyek „nemváltáson” estek át. Ennek két alaptípusa figyelhető meg: a) megjelent vagy eltűnt belőlük a nemre utaló elem; b) a korábban konkrét nemre utaló szó helyét átvette egy „nemsemleges” lexéma – vagy ennek épp az ellenkezője történt.

A „nemváltó” szavak, kifejezések adatbázisát a változások fajtái szerint – figyelembe véve a szavak jelentését is – négy nagyobb csoportra tudtam bontani. A következőkben ezen csoportok alapján ismertetem az adatbázis elemeit és a változásokat. A példák sorrendje minden esetben a fordítások megjelenésének időrendi sorrendjét követi (1642, 1776, 1938, 1992), zárójelben pedig a fejezet és a sor száma található.

3.1. A foglalkozásnevek változása

A nemek kifejezésének az egyik fő jellemzője az ún. általános hímnemű szavak jelentős száma. Ezek olyan szavak – többségében foglalkozásnevek –, melyekben szerepel a *-mies* ’férfi’ vagy a *-herra* ’úr’ elem (pl. *lauta/mies* ’esküdt’, szó szerint ’tábla + férfi’, ugyanakkor **lauta/nainen* ’tábla + nő’ nem létezik). Ezeknek a szavaknak a jelentése nem feltétlenül nem-specifikus, nemcsak férfiakra, hanem nőkre is vonatkozhatnak, pl. *mies/hukka* ’háborús veszteség’ (szó szerint: ’férfi + veszteség’), *puhe/mies* ’elnök’ (szó szerint: ’beszéd + férfi’) (Engelberg 2018: 86; Karlsson 1974: 26; Maticsák 2001: 86; Niemikorpi 1998: 34–35).

Az utóbbi évtizedekben egyre erősebben megfigyelhető az a tendencia, hogy ezeket az általános hímnemű szavakat igyekeznek nemek szempontjából semleges szavakra cserélni. Az általam vizsgált bibliai részletben is több

példát találtam erre a jelenségre. A *-mies* vagy *-herra* utótagú szavak számának csökkenése az 1938-as fordítástól válik jellemzővé.

Az egyik leggyakoribb módja a nemsemleges foglalkozásnevek létrehozásának a *-ja/-jä* képző használata. Ez a képző produktív a mai finn nyelvben: igékből képez ágenst, a cselekvőt, egy adott cselekvés végrehajtóját fejezi ki, pl. *kalasta-* 'halászik' > *kalastaja* 'halász', *opetta-* 'tanít' > *opettaja* 'tanár' (Hakulinen 1979: 195; Ikola 1971: 92; Lepäsmä – Lieko – Silfverberg 1996: 38–40).

3.1.1. *maanherra – maaherra – käskynhaltija*

- *joca tapahtui silloin cosca Kyrenius oli Maanherra Syrias* (1642) // *joka tapahtui silloin, kun Kyrenius oli maaherra Syriassa* (1776) // *ja tapahtui Kyreniuksen ollessa Syyrian maaherrana* (1938) // *ja tapahtui Quiriniuksen ollessa Syyrian käskynhaltijana* (1992) 'amikor Szíriában Kviriniusz volt a helytartó' (Lk 2: 2)

A *maaherra* ('föld + úr'), ill. *maanherra* ('föld-GEN + úr') 'kormányzó, helytartó' jelentésű szavak archaikus alakok. Az 1992-es fordításban a *käskynhaltija* 'kormányzó' (szó szerint: 'parancs-GEN + tartó') váltja fel. Ez a lexéma elsősorban történelmi szövegekben használatos. A *haltija* germán eredetű (vö. skand. **halđiaz*, SSA 1: 134).

3.1.2. *calamiehet – kalamiehet – kalastajat*

- *joista calamiehet olit lähtenet* (1642) // *mutta kalamiehet olivat niistä lähteneet* (1776) // *mutta kalastajat olivat niistä lähteneet* (1938) // *kalastajat olivat nousseet niistä* (1992) 'a halászok éppen kiszálltak belőlük' (Lk 5: 2)

A *kalamies* 'halász' összetett szó ('hal + férfi'). Ma helyette a *kalasta-* 'halászik' igéből *-ja/-jä* képzővel létrehozott alak használatos.

3.1.3. *wijnamäen miehille – peltomiehille – viinitarhureille – viljelijöille*

- *ja pani ne palcoille wijnamäen miehille* (1642) // *ja pani sen vuorolle peltomiehille* (1776) // *ja vuokrasi sen viinitarhureille* (1938) // *vuokrasi sen viljelijöille* (1992) 'és munkásoknak adta bérbe' (Lk 20: 9)
- *lähetti hän palvelians wijnamäen miesten tygö* (1642) // *ja ajallansa lähetti hän palvelian peltomiesten tykö* (1776) // *ja ajan tullen hän lähetti palvelijan viinitarhurien luokse* (1938) // *aikanaan hän sitten lähetti palvelijan viinitarhan viljelijöiden luo* (1992) 'És amikor eljött az ideje, elküldött a munkásokhoz egy szolgát' (Lk 20: 10)

Itt mind a négy általam vizsgált fordításban különböző lexémákat használtak a fordítók. A *wijnamäen* (mai helyesírással *viinamäen*) *mies* birtokos

szerkezet, szó szerinti jelentése 'bor + hegy-GEN + férfi'. A *peltomies* 'földműves' ('mező + férfi') az irodalmi nyelvben gyakori. A *viinitarhuri* a *viinitarha* ('szőlő + kert') utótagjának *-ri* képzős alakja. Ez a képző elsősorban bizonyos szakmák művelőinek megnevezésére használatos, pl. *laiva* 'hajó' > *laivuri* 'hajós', *lammas* 'birka' > *lampuri* 'juhász' (Hakulinen 1979: 176–177).

3.1.4. *isändä – isäntä – herra – omistaja*

- *nijn wijnamäen isändä sanoï* (1642) // *niin viinamäen isäntä sanoï* (1776) // *niin viinitarhan herra sanoï* (1938) // *mietti viinitarhan omistaja* (1992) 'akkor így szólt a szőlő gazdája' (Lk 20: 13)
- *Mitästä wijnamäen isändä on tekewä heillen?* (1642) // *Mitä viinamäen isäntä on tekevä heille?* (1776) // *Mitä nyt viinitarhan herra on tekevä heille?* (1938) // *Mitä viinitarhan omistaja nyt tekee heille?* (1992) 'Vajon mit fog velük tenni a szőlő ura?' (Lk 20: 15)

Az *isäntä* 'házigazda, a ház ura' a Biblia korábbi fordításaiban (1642, 1776) meglehetősen gyakori, de a későbbi fordítások sehol nem őrizték meg. Ez az *isä* 'apa' szó *-nta/-ntä* képzős alakja. Ez a denominális képző ma már nagyon ritka (vö. *emäntä* 'háziasszony, feleség' < *emä* 'anya'); illetve ritkán helységnevekben (pl. *Pyhäntä*) fordul elő (Hakulinen 1979: 134).

3.1.5. *sotamiehet – sotilaat*

- *niin kysyit myös häneldä sotamiehet* (1642) // *niin kysyivät myös häneltä sotamiehet* (1776) // *myös sotamiehet kysyivät häneltä* (1938) // *sotilaatkin kysyivät häneltä* (1992) 'megkérdezték tőle a katonák is' (Lk 3: 14)

A *sotamies* 'katona' ('háború + férfi') szót a nemsemleges, *-las/-läs* képzős lexéma váltotta fel. Ez a képző ritka, emberi cselekvések végrehajtóját fejezi ki (pl. *oppi-* 'tanul' > *oppilas* 'tanuló').

3.1.6. *maanwanhin – maanvanhin – maaherra*

- *ja ylönannaisit Esiwallalle ja Maanwanhimman haldun* (1642) // *ja antaisivat ylön esivallalle ja maanvanhimman haltuun* (1776) // *niin että voisivat antaa hänet esivallalle ja maaherran käsiin* (1938) // *jotta voisivat luovuttaa hänet virkavallan käsiin, maaherran tuomittavaksi* (1992) 'és átadhassák a hatóságnak és a helytartói hatalomnak' (Lk 20: 20)

Fontos, hogy – ugyan nagyon ritkán, de – a korábban említett tendenciának ellentmondó változás is előfordult Lukács evangéliumának fordításaiban. Ebben az esetben a nemsemleges *maanvanhin* 'föld-GEN + legöregebb; vezető' helyére a korábbi fordításokban előforduló *maaherra* 'kormányzó, helytartó' került.

3.2. A női nemre utaló elem megjelenése (-tar/-tär, nais-)

A nemek nyelvi kifejezésének egyik szembeötlő egyenetlensége a hímnem jelöletlensége. Meglehetősen gyakori ez a különböző nyelvekben, függetlenül attól, hogy az adott nyelv ismeri-e a nyelvtani nemeket. Ezekben az esetekben az adott szó hímnemű alakja a jelöletlen alapalak (az ún. nulla morfémás, hasonlóan a kijelentő mód, a jelen idő vagy az egyes szám harmadik személyhez), a nőnemű alak pedig ebből jön létre képző segítségével (pl. ném. *Lehrer* 'tanár' – *Lehrer/in* 'tanárnő'; magy. *doktor* – *doktor/nő*). (Karlsson 1974: 26; Maticsák 2001: 86–87; Tiililä 1994: 18)

A finn nyelvben a nőnemű személyek kifejezésére használt képző a -tar/-tär. Ez a balti eredetű *tytär* 'lánya vkinek' jövevényszóból alakult ki (vö. litv. *dukte* 'lánya vkinek'; ld. még norv. *dotter*, ném. *Tochter*; SSA 3: 349). Ez a denominális képző gyakran a folklórszövegek, népmesék, népdalok szókincsében fordul elő népi mitológiai alakok jelölésére, pl. *jumalatar* 'isten-nő', *runotar* 'múzsza', *aallotar* 'a hullámok istennője' (< *jumala* 'isten', *runo* 'vers', *aalto* 'hullám'). Régies, ma már nem jellemző, keleti nyelvjárási jelentésében valakinek a lányát vagy feleségét is jelölhette (pl. *Hiltunen* – *Hil-lutar*); emellett használatos volt a -lainen/-läinen női párjaként, egy adott terület lakójára utalva (pl. *norjalainen* 'norvég' – *norjatar* 'norvég nő'). Kifejezhet egy-egy címhez, pozícióhoz tartozó házastársat (pl. *kreivi* 'gróf' – *kreivitär* 'grófné'), ugyanakkor a *kuningatar* (*kuningas* 'király' + -tar) jelenthet mind királynét, mind királynőt. Leggyakrabban a -ja/-jä képzős foglalkozásnevekhez kapcsolódik, az adott foglalkozást űző nő kifejezésére, pl. *laulajatar* 'énekesnő', *myyjätär* 'eladónő'. Habár produktív képzőnek tekinthető, napjainkban egyre kevésbé van használatban, különösen a foglalkozásnevekben szorult vissza, mivel a jelenkori közvélekedés szerint nincs szükség annak kifejezésére, milyen nemű egy adott foglalkozást űző személy (Engelberg 2018: 59; Hakulinen 1979: 181–182; Ikola 1971: 91–92; Lepäsmä – Lieko – Silfverberg 1996: 55–56).

Lukács evangéliumában több példát is találtam a -tar/-tär képző használatára, ugyanakkor majdnem minden esetben csak az 1938-as fordításban jelent meg, azelőtt a nem kifejezése más módon történt (pl. olyan szó használatával, amely önmagában, képző nélkül is nőnemű személyt jelent).

3.2.1. *pijca* – *piika* – *palvelijatar*

- *cadzo Herran pijca* (1642) // *katso, Herran piika!* (1776) // *katso, minä olen Herran palvelijatar* (1938) // *minä olen Herran palvelijatar* (1992) 'íme, az Úr szolgálóleánya' (Lk 1: 38)

- *että hän cadzoi pījans nöyryttä* (1642) // *että hän katsoi piikansa nöyryyttä* (1776) // *sillä hän on katsonut palvelijattarensa alhaisuuteen* (1938) // *sillä hän on luonut katseensa vähäiseen palvelijaansa* (1992) 'mert rátekintett **szolgálóleányának** megalázott voltára' (Lk 1: 48)

A *püika* 'szolgálólány' összefügg a svéd *piga* (ósv. *pīka, pīgha*) 'lány, cselédlány' szóval, de a kölcsönzés iránya nem egyértelmű (SSA 2: 353). Manapság már csak régies kontextusban használatos. Az 1938-as fordítástól kezdve a *palvelijatar* váltotta fel (< *palvelija* 'szolga').

3.2.2. *ystäväs – ystäväsä – ystävättärensä*

- *cocon cudzu hän ystäväs* (1642) // *kutsuu hän kokoon ystäväsä* (1776) // *hän kutsuu kokoon ystävättärensä* (1938) // *hän kutsuu ystävättärensä* (1992) 'összehívja **barátnőt**' (Lk 15: 9)

Az előző példához hasonlóan ugyancsak 1938-ban jelent meg a *ystävätär* 'barátnő' (< *ystävä* 'barát'), felváltva a korábbi nemsemleges alakot.

3.2.3. *drötningi – kuningatar*

- *Etelän Drötningi pitä tuleman duomiolle* (1642) // *Etelän kuningatar pitää nouseman tuomiolle* (1776) // *Etelän kuningatar on heräjävä tuomiolle* (1938) // *Etelän kuningatar herää tuomiolle* (1992) 'Dél királynője feltámad majd az ítéletkor' (Lk 11: 31)

Az első, 1642-es fordításban 'királynő' jelentésben még a skandináv eredetű *drötningi* szó szerepelt. Ez a svéd *drottning* 'királynő' szó finnesített változata (a régies *drott* 'király' szó képzővel ellátott alakja). Ugyanakkor azt ezt követő fordításokban már a *kuningatar* 'királynő' alak szerepel, mely a szintén germán eredetű *kuningas* 'király' -*tar/-tär* képzővel ellátott női párja (< skand. **kuninkaz*, ld. pl. ném. *König*, ang. *king* 'király') (SSA 1: 437).

3.2.4. *prophetissa – naisprofeetta*

- *ja Hanna Prophetissa Phanuelin tytär* (1642) // *ja Anna prophetissa, Phanuelin tytär* (1776) // *Ja oli naisprofeetta, Hanna, Fanuelin tytär* (1938) // *siellä oli myös naisprofeetta Hanna* (1992) 'volt ott egy **prófétanő** is, Anna, Fánuél leánya' (Lk 2: 36)

A nőnemű személyek kifejezésére a *nais-* előtag is alkalmas. Ezt elsősorban foglalkozásnevekhez kapcsolva, az adott foglalkozást űző nők megnevezésére használják (pl. *naisopettaja* 'női tanár/tanárnő'). A Lukács evangéliumában található példában a latin eredetű *prophetissa* 'prófétanő' szó helyett használják 1938-tól (Ikola 1971: 91–92).

3.3. A *mies* szó megjelenése

A 20. századi fordításokban megfigyelhető a *mies* 'férfi' szó megjelenése olyan szövegrészekben, ahol korábban nem szerepelt. Ezek a példák két csoportra oszthatók: egyik esetben korábban nemsemleges szó szerepelt (pl. *ihminen* 'ember'), a másik esetben csak jelző vagy névmás használatával utaltak az adott személyre (pl. *mykkä* 'néma', *väkevä* 'erős'; *tämä* 'ez', *tuo* 'az', *ne* 'azok', *he* 'ők'). Feltételezhető – különösen a második esetben – hogy a változás oka az érthetőség könnyítése, a jelentés egyértelműsítése volt. Habár elsőre nem tűnhet egyértelműnek, hasonló ok állhat az első csoportba tartozó szövegek hátterében is. A finnben az *ihminen* 'ember' és a *mies* 'férfi' szavak nem tekinthetők homonimáknak, sőt egyes finn nyelvjárásokban az *ihminen* szó általában nőkre utal (Rautala 1988: 33).

- *ja Synagogas oli yxi ihmisen* (1642) // *ja synagogassa oli ihmisen* (1776) // *ja synagogassa oli mies* (1938) // *synagogassa oli mies* (1992) 'a zsinagógában volt egy tisztátalan, ördögi lélektől megszállott ember' (Lk 4: 33)
- *sillä minä olen syndinen ihmisen* (1642) // *sillä minä olen syntinen ihmisen* (1776) // *sillä minä olen syntinen ihmisen* (1938) // *minä olen syntinen mies* (1992) 'mert bűnös ember vagyok' (Lk 5: 8)
- *nijn myckä puhui* (1642) // *niin mykkä puhui* (1776) // *niin tapahtui, että mykkä mies puhui* (1938) // *mykkä mies alkoi puhua* (1992) 'megszólalt a néma' (Lk 11: 14)
- *cosca wäkwä haarniscoittu hänen cotons warjele* (1642) // *kuin väkevä haarniskoitu kotonsa varjeele* (1776) // *kun väkevä aseellisena vartioitsee kartanoaan* (1938) // *Kun väkevä mies vartioi linnaansa ase kädessä* (1992) 'amikor az erős ember fegyverrel őrzi a maga házát' (Lk 11: 21)
- *tämä syndisiä vastaanotta* (1642) // *tämä syntisiä vastaan ottaa* (1776) // *tämä ottaa vastaan syntisiä* (1938) // *tuo mies hyväksyy syntiset seuraansa* (1992) 'ez bűnösöket fogad magához' (Lk 15: 2)
- *ja he kysyit hänelle* (1642) // *ja he kysyivät häneltä* (1776) // *ja ne kysyivät häneltä* (1938) // *miehet sanoivat hänelle* (1992) 'ezek megkérdezték tőle' (Lk 20:21)

Ugyanakkor – habár jelentősen ritkábban – előfordult a fenti változás ellenkezője is. Ezekben az esetekben a *mies* szót nemsemlegessel helyettesítették:

- *tämän sucucunnan miesten cansa* (1642) // *tämän sukukunnan miesten kanssa* (1776) // *tämän sukupolven miesten kanssa* (1938) // *tämän sukupolven ihmisten kanssa* (1992) 'e nemzedék férfialal együtt' (Lk 11: 31)
- *nijn hän cocon cudzu ystäväs ja kyläsmiehet* (1642) // *niin hän kutsuu kokoon ystävänsä ja kylänsä miehet* (1776) // *kutsuu hän kokoon ystävänsä ja naapurinsa* (1938) // *hän kutsuu ystävänsä ja naapurinsa* (1992) 'összehívja barátait és szomszédait' (Lk 15: 6)

3.4. Gyermek, utódok megnevezése

3.4.1. *tyttöreistä* > *tyttäristä* > *tyttöriä* > *jälkeläisiä*

- *ja hänen emändänsä Aaronin tyttöreistä* (1642) // *ja hänen emäntänsä Aaronin tyttäristä* (1776) // *Ja hänen vaimonsa oli Aaronin tyttöriä* (1938) // *Hänen vaimonsa Elisabet oli hänkin Aaronin jälkeläisiä* (1992) 'a felesége, Erzsébet Áron leányai közül való volt' (Lk 1: 5)

A fenti példában a balti eredetű *tytär* 'lány, lánya' nemet kifejező szót (ld. 3.2.) az 1992-es fordításban a *jälkeläinen* 'utód, leszármazott' nemsemleges szó váltja fel. Ez a *-lainen/-läinen* melléknévképző segítségével jött létre (< *jälki* 'után'). Ez a képző ma is produktív, pl. *koululainen* 'iskolás' < *koulu* 'iskola', *ruotsalainen* 'svéd' < *Ruotsi* 'Svédország' (Hakulinen 1979: 160–162; Ikola 1971: 91; Lepäsmä – Lieko – Silfverberg 1996: 87–88).

3.4.2. *poicanne* > *poikanne* > *lapsenne* > *teikäläiset*

- *kenengästä voimalla teidän poicanne niitä ulosajavat?* (1642) // *kenenkä kautta teidän poikanne niitä ajavat ulos?* (1776) // *kenenkä voimalla sitten teidän lapsenne ajavat niitä ulos?* (1938) // *kenen avulla sitten teikäläiset niitä karkottavat?* (1992) 'a ti fiaitok kivel üzik ki azokat?' (Lk 11: 19)

A *poika* 'fiú, fia' ősi eredetű szó (eredete azonos a magyar *fiú* szavunkkal), amely az 1938-as fordításban szereplő *lapsi* 'gyermek' nemsemlegességgel ellentétben kifejezi a természetes nemet. Az 1992-es fordításban ugyanakkor némileg megváltozott a fenti mondat megfogalmazása, hiszen nem szerepel benne 'leszármazott, utód, gyermek' jelentésű szó. Ehelyett a *te* 'ti' többes szám második személyű személyes névmás *-lainen/-läinen* képzővel ellátott alakja szerepel, jelentése 'a tieitek' (Ikola 1971: 91; Lepäsmä – Lieko – Silfverberg 1996: 87–88).

3.4.3. *poicainen* > *poikainen* > *lapsukainen* > *lapsi*

- *ja sinä poicainen pitää cudzuttaman ylimmäisen Prophetaksi* (1642) // *ja sinä poikainen pitää kutsuttaman Ylimmäisen prophetaksi* (1776) // *ja sinä, lapsukainen, olet kutsuttava Korkeimman profeetaksi* (1938) // *ja sinua, lapsi, kutsutaan Korkeimman profeetaksi* (1992) 'téged pedig, kisgyermek, a Magasságos prófétájának neveznek majd' (Lk 1: 76)

A *poikainen* szóban egy *-(i)nen* kicsinyítő képző, a *lapsukainen* alakban egy *-kainen/-käinen* összetett képző rejlik (*-kka/-kkä* + *-(i)nen*). Ez eredetileg két kicsinyítő képzőből tevődött össze (*haarukka* 'villa' < *haaru/haara* 'ág, elágazás'; *mustikka* 'fekete áfonya' < *musta* 'fekete'; *elukka* 'jóság' < *elu/elo*

'élet'), ill. *-(i)nen*. Ez utóbbi a finn nyelv egyik legproduktívabb képzője, előfordul vezetéknevekben is (pl. *Hakulinen, Paasonen, Leskinen*). Az esetek többségében az eredeti kicsinyítő jelentés már eltűnt (pl. *hevonen* 'ló', *ihminen* 'ember'). A mai modern finnben a kétszótagos szótövek esetén az *i* nélküli, *-nen* képzős változatok az általánosak, ugyanakkor ez csupán az irodalmi nyelv szabályozásával terjedt el, a 19. században még gyakoriak voltak a *hevoinen* vagy *poikainen* alakok (Hakulinen 1979: 128–129; Ikola 1971: 86–87; Lepämaa – Lieko – Silfverberg 1996: 77).

4. Összefoglalás

A fent ismertetett példákon keresztül jól látható, hogy a finn bibliafordításokban számos esetben ment végbe „nemváltás”. Az egyik legfontosabb változás az általános hímnemű foglalkozásnevek szinte teljes eltűnése volt. Ez egybevág a Tiililä (1994: 16–19) és Engelberg (1998: 74–92) által leírt változásokkal: a *-mies* utótagú foglalkozásnevek száma az 1950-es évek óta radikálisan csökken, és egyre inkább a semleges foglalkozásnevek vannak terjedőben.

A másik jelentős változás a *-tar/-tär* képző használatának ugrásszerű növekedése az 1938-as és az 1992-es fordításokban. Noha az 1950-es évekig az egyik leggyakoribb női foglalkozásnév-képző volt, ezt követően a mindennapi beszédben meredeken csökkenni kezdett a használata. Ezzel szemben a 1992-es fordításban még megmaradtak ezek a képzők. Ennek oka az lehet, hogy a fordítások konzervatívak, még nem érte el őket a társadalmi változások nyelvi leképeződése.

A közérthetőség növelésének tudható be a névmások háttérbe szorulása (pl. *he* > *miehet*). Ezzel elkerülhetővé vált a homályos jelentésű részletek félreértése, pl.:

- *Nijn he peljästyit ja löit caswons maata päin. Nijn he sanoit heille: mixi te elävätä cuolluitten seas edzitte?* (1642) // *Niin he peljästyivät ja löivät kasvonsa maata päin. He sanoivat heille: miksi te elävää kuolleiden seassa etsitte?* (1776) // *Ja he peljästyivät ja kumartuivat kasvoillensa maahan. Niin miehet sanoivat heille: Miksi te etsitte elävää kuolleitten joukosta?* (1938) // *Naiset pelästyivät ja painoivat katseensa maahan. Mutta miehet sanoivat heille: Miksi etsitte elävää kuolleiden joukosta?* (1992). 'Az **asszonyok** megrémültek, és a földre szegezték tekintetüket, de **azok** így szóltak hozzájuk: Miért keresitek a holtak között az élőt?' (Lk 24:5).

Források

- Biblia. Se on Coco Pyhä Raamattu Suomexi. Stockholm, 1642.
Biblia. Turku, 1776.
Kirkkoraamattu. Suomen Piiphiaseura, Mikkeli, 1938.
Pyhä Raamattu. Suomen Piiphiaseura, Mikkeli, 1992.
Biblia. Magyar Bibliatársulat. Budapest, 2014.

Irodalom

- Egey Emese 2019: A finn bibliafordítás(ok) és jelentőségük In: Pusztay János (szerk), A Biblia finnugor nyelveken. Nemzetek Háza – Collegium Fenno-Ugricum, Budapest.
- Engelberg, Mila 1998: Sukupuolistuneet ammattinimikkeet. Virittäjä 102: 74–92.
- Engelberg, Mila 2018: Miehiä ja naisihmisiä – suomen kielen seksismi ja sen purkaminen. Tasa-arvoasiain neuvottelukunnan julkaisu 18. Helsinki.
- Hakulinen, Lauri 1979: Suomen rakenne ja kehitys. Neljäs painos. Otava, Helsinki.
- Huszár Ágnes 2009: Bevezetés a gendernyelvészetbe. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Ikola, Osmo 1971: Nykysuomen käsikirja. Weilin + Göös, Helsinki.
- Ikola, Osmo 1984: Suomen kielen historia. In: Paunonen, Heikki – Rintala, Päivi (toim.), Nykysuomen rakenne ja kehitys. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 111–138.
- Karlsson, Fred 1974: Sukupuoliroolien kielellisistä heijastumista. Sananjalka 16: 24–33.
- Laine, Tuija 1997: Biblia, 1642. In: Laine, Tuija (toim.), Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 54–59.
- Lehikoinen, Laila – Kiuru, Silva 2009: Kirjasuomen kehitys. Helsingin yliopiston Suomen kielen laitos, Helsinki.
- Lepäsmä, Anna-Liisa – Lieko, Anneli – Silfverberg, Leena 1996: Miten sanoja johdetaan. Suomen kielen johto-oppia. Finn Lectura, Helsinki.
- Maticsák Sándor 2001: A nemek hiánya a magyarban és a finnben In: Specimina Fennica 10. Kaukovertailuja 3: 85–101. Szombathely.
- Niemikorpi, Antero 1998: Suurifrekvenssinen mies. In: Heikkinen, Vesa – Mantila, Harri – Varis, Markku (toim.), Tuppisuinen mies. Kirjoitelmia sukupuolesta, kielestä ja kulttuurista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 32–48.
- Rautala, Helena 1988: Jumala siunatkoon sikiötäni kuitenkin! Havaintoja suomen kielen piilogenuksesta. In: Laitinen, Lea (toim.), Isosuinen nainen. Tutkielmia naisesta ja kielestä. Yliopistopaino, Helsinki. 32–40.
- SSA = Itkonen, Erkki – Kulonen, Ulla-Maija (toim.): Suomen sanojen alkuperä 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki, 1992, 1995, 2000.
- Tiililä, Ulla 1994: Kielenhuolto ja kielellinen seksismi. Pitäisikö puhemiehestä tehdä puheenjohtaja? Kielikello 2: 16–19.

Expressing gender in the Finnish translations of Gospel of Luke

Different languages may vary based on how they express biological sexes and genders. Grammatical genders and living beings' biological sexes usually overlap in languages which incorporates grammatical genders. However, in languages with no grammatical genders (e. g. in Finno-Ugric languages), biological sexes can be expressed using lexical components.

In my research, I examine how these lexical components changed in Finnish during the last 400 years. The foundation of my research is based on Gospel of Luke in four Finnish Bible translations: *Biblia. Se on Coco Pyhä Raamattu Suomexi* [Bible. The whole holy Bible in Finnish] from 1642, *Vanha kirkkoraamattu* [Old church Bible] from 1776, *Kirkkoraamattu* [Church Bible] from 1938 and *Pyhä Raamattu* [Holy Bible] from 1992. On the one hand my database includes "gender-changing" words in which gender-referring components appear or disappear.

On the other hand, my database also contains elements where gender-neutral words took the place of gender-referring lexemes and vice versa. Based on the collected words, I identified four different categories. The first category contains names of professions; in the past Finnish profession names often comprehended components like *-mies* 'man' or *-herra* 'lord' as only men could fill these positions. However, nowadays gender-neutral profession names are more common, which can be detected in the language of the Bible translations too. E.g. *kalamies* 'fisherman, fish + man' changed to *kalastaja*, *sotamies* 'soldier, war+man' became *sotilas*. The second category includes words where components referring to women appeared. In the early translations words that referred to women without any specific lexical components were used or gender was not included in the meaning at all. In the later translations female gender is expressed using lexical components, e. g. *piika* 'maid' – *palvelijatar* 'servant girl', *ystävä* 'friend' – *ystävätär* 'female friend'. In the third category the word *mies* 'man' was not used in early translations but was used later in place of pronouns (e. g. *tämä* 'this', *he* 'they') or the word *ihminen* 'person'. In some cases this can be explained by clarifying the meaning. Words referring to offsprings belong to the last category. Using gender referring words was common in the early translations but in some cases they were later changed to gender neutral, e.g. *tytär* 'daughter' – *jälkeläinen* 'offspring', *poika* 'son' – *lapsi* 'child'.

Keywords: gender, Bible translation, Finnish Bible vocabulary.

ALEXANDRA BAKSA